

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1. Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування

НОРМАТИВНА БАЗА

- [Конституція України](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text)
- [Сімейний кодекс України](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text)
- [Цивільний кодекс України](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text)
- [Цивільний процесуальний кодекс України](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text)
- [Закон України «Про охорону дитинства»](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text)
- [Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text)
- [Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text)
- [Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text) (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text)

Увага!!! З 24 лютого 2022 року, відповідно до [Закону України "Про правовий режим воєнного стану"](#), в Україні введено **режим воєнного стану!**

[Постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 № 447 "Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини"](#) доповнено [Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини](#) пунктами 79-1-79-3:

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві держадміністрацією, районною військовою адміністрацією або виконавчим органом міської, селищної, сільської ради за місцем проживання (перебування) або виявлення дитини з урахуванням документів, що підтверджують статус дитини.

У разі коли свідоцтво про смерть або загибель батьків відсутнє або смерть чи загибель батьків не зареєстрована відповідними уповноваженими на те органами, дитині встановлюється статус дитини, позбавленої батьківського піклування, до моменту документального підтвердження смерті або загибелі батьків.

Після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини повинен бути підтвердженим чи спростованим за процедурами та на підставі документів, передбачених законодавством.

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану статус дитини, позбавленої батьківського піклування надається, зокрема, дітям, батьки яких не виконують своїх обов'язків з виховання та утримання дитини з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на території, де ведуться або велися активні бойові дії, чи на окупованій території, що підтверджується актом, складеним службою у справах дітей за формою згідно з додатком 11.

Після припинення або скасування надзвичайного або воєнного стану статус дитини повинен бути підтвердженим чи спростованим на підставі документів, передбачених законодавством.

У разі наявності інформації про підстави для надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, щодо дитини, яка перебуває на тимчасово окупованій території або за межами України, надання такій дитині відповідного статусу та встановлення над нею опіки або піклування особою, яка перебуває у сімейних, родинних відносинах (у тому числі хрещеними батьками) може здійснюватися відповідно до пунктів 79 і 79-2 цього Порядку за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника.

Під час прийняття рішення про встановлення опіки, піклування за місцем проживання (перебування) опікуна, піклувальника щодо дитини, зазначеної в абзаці першому цього пункту згода дитини не вимагається.

СТАТУС ДИТИНИ СИРОТИ

Відповідно до ст. 1 [Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»](#) :

- **дитина-сирота** — дитина, в якій померли чи загинули батьки;
- **діти, позбавлені батьківського піклування**, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або неієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, — визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. Особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діти-вихованці — діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу.

Прийомні діти — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї

В Україні законодавчо встановлені такі форми утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (як пріоритетна форма); опіка і піклування

над дитиною з боку фізичної особи (опікуна, піклувальника); державні заклади для дітей, позбавлених батьківського піклування; дитячі будинки сімейного типу.

Усиновлення (удочеріння) – це оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки.

Для безпосереднього здійснення *опіки і піклування* призначається опікун чи піклувальник, переважно з осіб, близьких підопічному, або з числа осіб, виділених громадською організацією, або з числа інших осіб з урахуванням їхніх можливостей виконувати опікунські обов'язки і підтримувати стосунки між опікуном (піклувальником) і особою, над якою встановлюється опіка (піклування). Опікун (до 16-річного віку) чи піклувальник (до 18 років) призначаються тільки з їхньої згоди. Над повнолітніми дієздатними особами, які не можуть за станом здоров'я самостійно захищати свої права і виконувати свої обов'язки, піклувальник може бути призначений тільки на прохання цих осіб.

З метою *надання притулку* дітям, позбавленим батьківського піклування, створюються притулки для неповнолітніх, служби у справах неповнолітніх, основним завданням яких є соціальний захист дітей, створення належних житлово-побутових та психолого-педагогічних умов для їхнього життя на період визначення місця постійного влаштування. Влаштуванням дітей, позбавлених батьківського піклування, займаються виключно органи опіки та піклування.

У діяльності установ соціальної підтримки і соціальної роботи в Україні використовується досвід соціального захисту соціальних сиріт у Великій Британії. З цією метою створюються прийомні сім'ї, здійснюється їх соціальний супровід.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та з числа дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей для виховання та спільного проживання.

ПРИЧИНИ СИРІТСТВА І БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ, МЕДИЧНІ

Основними причинами залишення дітей без батьківського піклування є:

- соціально-економічні, пов'язані із зубожінням сімей (безробіття обох або одного з батьків, жебрацтво батьків, тривала відсутність батьків, відсутність постійного житла, розлучення батьків);
- морально-етичні (асоціальний спосіб життя батьків, різні види залежності, примушення дітей до жебракування, злочинні діяння батьків, різноманітні форми насильства, спрямованого на дітей);
- психологічні (суб'єктивні) – раннє або позашлюбне материнство; дисфункційність сім'ї (неповна, новоутворена, багатодітна, сім'я інвалідів), психологічний клімат у сім'ї, конфліктність її членів;
- медичні – наявність хвороб у батьків, що унеможлиблює виконання батьківських обов'язків.

Важливою з точки зору необхідності профілактики та ліквідації безпритульності, але недостатньо вивченою залишається проблема взаємозумовленості специфіки сімейного виховання та потрапляння дітей на вулицю. Адже іноді до притулків, приймальників-розподільників та інших закладів потрапляють діти з на перший погляд благополучних сімей, і навпаки, існують приклади, коли діти з асоціальних сімей повністю особистісно реалізують себе.

Основні причини виникнення явища соціального сирітства можна класифікувати як:

- 1) об'єктивні, соціальні, загальнодержавні *мегачинники* (рівень економічного розвитку держави та зумовленого ним стану соціального захисту населення; рівень духовного, морального, ціннісного розвитку суспільства і відповідної

значущості інституту сім'ї в ньому; демографічна ситуація в країні, яка характеризується кількістю народжень, розлучень, позашлюбних дітей тощо);

2) суб'єктивні, внутрішньосімейні *мікрочинники* (матеріально-економічне становище конкретної сім'ї, її тип та склад).

Відхилення у поведінці дітей є наслідком аномальних внутрішньосімейних стосунків. Соціальне сирітство є наслідком негараздів у системі «дитина – дорослий», детермінуючим фактором виникнення цього явища є неблагополучна сім'я. Розрізняють чинники дитячої бездоглядності першого, другого, третього і четвертого порядків, які у своїй сукупності становлять певну ієрархію.

До чинників *першого* порядку (тобто першоосновних, таких, що зумовлюють інші) відносимо світові та державні тенденції соціальної та економічної політики, екології, культури.

Чинники *другого* порядку характеризують детерміновану попередніми умовами можливість різних інститутів суспільства забезпечити повноцінну життєдіяльність громадян; демографічну ситуацію в країні (кількість одружень, розлучень, народжень, смертей тощо) і стан охорони здоров'я (рівень та якість медичного обслуговування населення тощо).

Матеріальне становище сім'ї, наявність у ній соціальних та психологічних девіацій, психологічний клімат школи та інші мезофактори соціалізації становлять чинники *третього* порядку.

До чинників *четвертого* порядку пропонуємо віднести суб'єктивні причини, які виділяють самі діти, характеризуючи або описуючи власні умови життя.

Таке розмежування чітко окреслює рівні, засоби та можливості профілактики явища соціального сирітства.

Ще одним аспектом соціального сирітства є заміна виховного середовища сім'ї на «виховне» середовище вулиці, що формує явище дитячої бездоглядності, безпритульності, коли діти більшу частину вільного часу проводять на вулиці. Але й благополучним дітям притаманне таке дозвілсьве середовище. До переліку місць, які відвідують діти-сироти, можна віднести «страшні» місця (підвал, погріб, порожній будинок та ін.), «злочні» місця (звалище, смітник, ринок, вокзал), які для дитини є зворотним боком дорослого світу. Це місця, де все спільне і «нічиє»; тут не працюють заборони і табу, отже, цей світ можна нищити. Таким чином, діти усвідомлюють свої агресивні бажання, викликані незадоволенням найважливіших потреб. Я. Корчак також зазначає цю характерну ознаку дитячого віку – важливість для дитини різноманітного сміття, непотребу, наприклад: старих знайдених шнурків, брязкалец, кольорового скла тощо. І пояснює це «злиденністю» дитини, якій нічого і ніщо не належить, все дано їй батьками, і вона має за це бути вдячною і задоволеною, незважаючи на власний внутрішній стан та відчуття. Тобто не реалізується право та свобода дитини на власну думку, на власні бажання та інтереси. Тут і виникає основна суперечність: з одного боку, «вулицю», «страшні та злочні» місця природно відвідують усі діти, оскільки це є однією з умов «дорослого» пізнання світу, що призводить до відокремлення дитини від батьків, усвідомлення себе; з іншого – деякі діти визнають це середовище прийнятним для себе, для свого життя, кращим, ніж існування в родині. Тобто вулиця має для таких дітей більш вагоме значення – стає виховним субкультурним середовищем, задовольняє психологічні (а іноді й біологічні) потреби. Саме такі діти поповнюють категорію соціальних сиріт. «Групу ризику» або джерело зростання кількості соціально незахищених дітей становлять асоціальні, конфліктні, неблагополучні, неповні сім'ї, які внаслідок мега і/або мікрочинників не виконують покладених на них функцій.

Більшість з «базових» причин не є дійовими сьогодні; у той час як «похідні» (крім етнічних, що значно модифікувалися) повністю збереглися і зумовлюють постійне поповнення «лав» сучасних соціальних сиріт. Це дає підстави зробити висновок про первинність та детермінантність цих чинників. Тобто визначальний вплив на кількість соціальних сиріт має криза інституту сім'ї (в різних її проявах – соціальних, медичних, культурних, економічних тощо).

Серед причин виникнення явища сирітства у наш час (на відміну від 1920-х рр., 1945 р.) вчені визначають: алкоголізм і наркоманію батьків, їх передчасну смерть, непрацездатність (у т. ч. психічні захворювання), народження поза шлюбом, соціальну дезорганізацію сім'ї, зростання кількості неповних сімей. На підставі аналізу наукових праць до цього переліку можемо додати міжнаціональні конфлікти, зростання кількості біженців; різке погіршення матеріального становища населення, його соціально-економічне розшарування; падіння моральних підвалин сім'ї, зниження стабільності шлюбу; послаблення релігійних традицій; кризовий стан системи освіти і виховання.

УМОВИ ОТРИМАННЯ ДИТИНОЮ СТАТУСУ ДИТИНИ-СИРОТИ АБО ДИТИНИ, ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Відповідно до частини третьої статті 52 [Конституції України](#) утримання та виховання дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Статус дитини-сироти надається дітям, у яких померли або загинули батьки, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них.

Для надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем походження дитини протягом двох місяців повинна зібрати необхідні документи (свідоцтво про народження дитини та документи, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування).

Для надання дитині, розлученій із сім'єю, статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем її виявлення збирає необхідні документи (свідоцтво про народження дитини та/або посвідчення біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, а також документи, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування) з урахуванням строків, визначених [Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»](#) для визнання дитини біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту ([п. 21 Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866](#)).

З метою надання дитині статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем проживання або перебування біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування, а у разі, якщо батьки та місце їх проживання невідомі – служба за місцем виявлення дитини або місцем розташування закладу охорони здоров'я, де дитину залишили, зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

За наявності повного комплекту документів, служба у справах дітей за місцем походження дитини негайно готує подання та проект рішення районної, районної у мм.

Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської чи районної у місті ради про надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей.

У рішенні зазначаються прізвище, ім'я, по батькові дитини, дата народження, обставини, за яких вона залишилась без батьківського піклування, документи, які підтверджують ці обставини, та форма влаштування дитини.

НАБУТТЯ ДИТИНОЮ СТАТУСУ ДИТИНИ-СИРОТИ АБО ДИТИНИ, ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Статус дитини, позбавленої батьківського піклування, надається дітям:

1. Батьки яких позбавлені батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (крім одного із батьків) мають опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років ([ст. 165 Сімейний кодекс України](#)).

Позов про позбавлення батьківських прав подається за місцем проживання матері, батька дитини. Якщо місце проживання матері, батька дитини невідоме, позов про позбавлення батьківських прав пред'являється за місцезнаходженням їх майна чи за місцем їх останнього перебування або за останнім відомим місцем проживання чи постійного заняття (роботи). Якщо у позові про позбавлення батьківських прав міститься вимога про стягнення аліментів на користь дитини, такий позов може бути поданий до суду за місцем проживання (місцезнаходженням) особи, яка подає позов.

Позов про позбавлення батьківських прав подається, якщо батьки:

- не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- ухиляються від виконання батьківських обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поведуться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

2. Дітям, які відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав, що підтверджується рішенням суду;

Позов про відібрання дитини від батьків або одного із них без позбавлення їх батьківських прав подається особами, якщо матір, батько:

- ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поведуться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;

- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської чи районної у містах, сільської, селищної ради або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. Безпосередню підготовку документів щодо звернення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської чи районної у містах, сільської, селищної ради до суду про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав, здійснює служба у справах дітей. Інші структурні підрозділи районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, органи внутрішніх справ, охорони здоров'я, юстиції, заклад, де перебуває дитина, сприяють службі у справах дітей у підготовці документів, необхідних для звернення до суду про відібрання дитини від батька, матері без позбавлення їх батьківських прав. Якщо протягом року після прийняття судом рішення про відібрання дитини від батьків не відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, зобов'язана вжити заходів щодо позбавлення батьків їх батьківських прав.

3. Батьки яких визнані безвісно відсутніми, що підтверджується рішенням суду

Заява про визнання батька, матері дитини безвісно відсутніми подається до суду заінтересованою особою за місцем проживання (місцезнаходженням) цієї особи або за останнім відомим місцем проживання (перебування) батька, матері, місцезнаходження якого/якої невідоме, або за місцезнаходженням його майна.

Заінтересованою особою у справах про визнання батька, матері безвісно відсутніми може виступати районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської чи районної у містах, сільської, селищної ради, служба у справах дітей, родичі дитини та інші заінтересовані особи.

У разі надходження інформації про дитину, яка залишилася без батьківського піклування через обставини, що дають підстави вважати її батька, матір безвісно відсутніми, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до суду із заявою про оголошення батька, матері безвісно відсутніми у порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України. Якщо протягом трьох років від оголошення батька, матері безвісно відсутніми, відсутні відомості про їх перебування, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до суду із заявою про оголошення батька, матері померлими.

4. Батьки яких оголошені судом померлими, що підтверджується свідоцтвом про смерть, виданим органами реєстрації актів цивільного стану;

Заява про оголошення батька, матері дитини померлими подається заінтересованою особою до суду, якщо у місці їх постійного проживання немає відомостей про місце їх перебування протягом трьох років, а якщо вони пропали безвісти за обставин, що загрожували їм смертю або дають підставу припускати їх загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців.

Заінтересованою особою у справах про визнання батька, матері померлими може виступати районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий

орган міської чи районної у містах, сільської, селищної ради, служба у справах дітей, родичі дитини та інші заінтересовані особи.

У разі надходження інформації про дитину, яка залишилася без батьківського піклування через обставини, що дають підстави вважати її батька, матір померлими, служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти, має звернутися до суду із заявою про оголошення батька, матері дитини померлими.

У разі оголошення батька, матері дитини померлими, зазначена служба у справах дітей отримує копію рішення суду та звертається в установленому порядку до органів реєстрації актів цивільного стану щодо реєстрації смерті та видачі свідоцтва про смерть батька, матері дитини.

5. Батьки яких визнані недієздатними, що підтверджується рішенням суду;

Заява про визнання батька, матері дитини недієздатним подається до суду за місцем їх проживання, а якщо батько, мати перебувають на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі, — за місцезнаходженням цього закладу.

Заява про визнання батька, матері дитини недієздатною може бути подана до суду членами їх сім'ї, родичами, незалежно від їх спільного проживання, районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у містах, сільської, селищної ради, психіатричним закладом.

6. Батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі, що підтверджується вироком суду;

У разі надходження інформації про дитину, яка залишилася без батьківського піклування через обставини, що дають підстави вважати її батька, матір такими, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до суду із запитом про видачу копії вироку.

7. Батьки яких перебувають під вартою на час слідства, що підтверджується ухвалою слідчого судді (суду);

У разі надходження інформації про дитину, яка залишилася без батьківського піклування через обставини, що дають підстави вважати її батька, матір такими, що перебувають під вартою на час слідства, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до суду, який видав відповідне рішення, або слідчого із запитом про підтвердження перебування батька, матері дитини під вартою на час слідства.

8. Батьки яких знаходяться у розшуку органами Національної поліції, пов'язаному з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, що підтверджується ухвалою суду або довідкою органів Національної поліції про розшук батьків та відсутність відомостей про їх місцезнаходження;

Якщо протягом одного року відсутні відомості про місце знаходження батька, матері дитини, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до суду із заявою про визнання батька, матері дитини безвісно відсутніми.

9. У зв'язку з тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджується висновком медико-соціальної експертної комісії про наявність у батька, матері хвороби, що перешкоджає виконанню ними батьківських обов'язків, виданим у порядку, встановленому МОЗ;

У разі надходження інформації про дитину, яка залишилася без батьківського піклування через обставини, що дають підстави вважати її батька, матір такими, що не

можуть виконувати батьківські обов'язки через хворобу, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, має звернутися до відповідної міської, районної чи міжрайонної медико-соціальної експертної комісії за місцем знаходження закладу охорони здоров'я, в якому перебуває на лікуванні або обліку батько, матір дитини, із запитом про надання висновку щодо наявності у батька, матері дитини хвороби, яка перешкоджає виконувати батьківські обов'язки, та терміну, протягом якого батько, матір не зможе їх виконувати через хворобу.

10. Підкинутим, батьки яких невідомі, покинутим в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яких відмовилися забрати з цих закладів батьки, інші родичі, про що складено акт за формою, затвердженою МОЗ і МВС.

Якщо дитину виховувала одинока мати, до документів додається довідка, видана органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини, про те, що відомості про батька внесені за вказівкою матері відповідно до статті 135 [Сімейного кодексу України](#).

11. Батьки яких не виконують свої обов'язки з виховання та утримання дитини з причин перебування батьків на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/тимчасово окупованій території, що підтверджується актом, складеним службою у справах дітей.

12. Батьки яких перебувають у розшуку як зниклі безвісти за особливих обставин або визнані такими, що зникли безвісти за особливих обставин, що підтверджується витягом з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (до початку його функціонування витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань).

13. Батьки яких є військовополоненими (перебувають у полоні держави-агресора), що підтверджується довідкою державного підприємства, на яке покладено функції Національного інформаційного бюро відповідно до Закону України «Про оборону України».

14. Батьки яких позбавлені особистої свободи (затримані, взяті у заручники) органами влади держави-агресора (окупаційних адміністрацій та збройних формувань), що підтверджується довідкою державного підприємства, на яке покладено функції Національного інформаційного бюро відповідно до Закону України «Про оборону України».

15. Розлученим із сім'єю, визнаним біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (за наявності письмової інформації територіального органу ДМС про розшук батьків або інших законних представників і відсутність відомостей про їх місцезнаходження)».

Поняття втрати батьків дитиною у наш час має два значення: перше – традиційне – смерть батьків, друге – відсутність піклування над дітьми з боку батьків, що зумовлено різними причинами і, відповідно, різним соціальним статусом (табл.).

Таблиця

Соціальний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

<i>Статус</i>	<i>Причини сирітства і браку батьківської опіки та піклування</i>	<i>Юридичні документи, які підтверджують соціальний статус</i>	<i>Можлива форма виховання</i>

Дитина-сирота	Батьки померли або загинули	Свідоцтво про смерть обох батьків. Якщо дитину виховувала одинока мати, має бути свідоцтво про смерть матері та довідка з органу, реєстрації актів цивільного стану, що батько дитини записаний за вказівкою матері, згідно зі ст. 135 Сімейного кодексу України	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки оголошені померлим	Рішення суду про оголошення батьків (фізичної особи) померлими та свідоцтво про смерть, яке видається органами реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду. Згідно зі ст. 46 Цивільного кодексу України фізична особа може бути оголошена померлою, якщо: у місті постійного проживання цієї особи немає відомостей про її перебування протягом 3 років; вона зникла безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку; після 6 місяців з часу зникнення за вказаних обставин; зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями – після 2 років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин суд може оголосити фізичну особу померлою і до цього строку, але не раніше 6 місяців. Див. також ст. 47 Цивільного кодексу України про правові наслідки оголошення фізичної особи померлою. Порядок оголошення фізичної особи померлою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Наявність заяви про вищевказані обставини і свідоцтва про проведення пошукової роботи (акта)	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки, позбавлені батьківських прав	Рішення суду про позбавлення батьківських прав обох батьків (або одинокої матері). Підстави для позбавлення батьківських прав та правові наслідки позбавлення визначаються ст. 164, 166 Сімейного кодексу України	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат

Дитина, позбавлена батьківського піклування	Дитина вилучена із сім'ї без позбавлення батьків батьківських прав	Рішення суду про вилучення дитини без позбавлення батьків батьківських прав. Відібрання регламентується ст. 170 Сімейного кодексу України. Зверніть увагу: якщо протягом тривалого часу батьки дитини не стали на шлях виправлення і не відпадають причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, доцільно позбавляти таких батьків батьківських прав, оскільки правові наслідки позбавлення та відібрання різні. Також важливо врахувати, що суд у разі позбавлення батьківських прав має накласти заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріальну контору за місцем знаходження майна або житла (ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства»)	Інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки визнані безвісти зниклими	Рішення суду про визнання батьків безвісти зниклими. Згідно зі ст. 43 Цивільного кодексу України фізична особа може бути визнана безвісти зниклою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування, є заява про це і свідоцтва про проведення пошукової роботи (акта). Порядок визнання фізичної особи безвісти зниклою встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України	Прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки визнані недієздатними	Рішення суду про визнання батьків недієздатними. Обставини визнання фізичної особи недієздатною визначені ст. 39 Цивільного кодексу	Прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки відбувають покарання у місцях позбавлення волі	Вирок суду	Опіка, піклування, інтернат, прийомна сім'я, ДБСТ
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки перебувають під арештом на час слідства	Постанова слідчого, санкціонована судом (до 2001 р. – прокурором)	Опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Батьки перебувають у розшуку органами внутрішніх справ, пов'язаному з ухиленням від сплати аліментів та браком відомостей про їх місцезнаходження	Ухвала суду про оголошення у розшук, довідка з органів внутрішніх справ про розшук	Опіка, піклування, інтернат

Дитина, позбавлена батьківського піклування	Тривала хвороба батьків	Довідка з медичної установи про тривалу хворобу батьків	Опіка, піклування
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Підкинуті діти, батьки яких невідомі	Наявність акта про підкинуту дитину за зразком «Акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, акт про підкинуту чи знайдену дитину». Форма акта, інструкція про його заповнення затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 17.03.2004 р. № 142/275	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Дитина, позбавлена батьківського піклування	Діти, від яких відмовилися батьки	Письмова відмова батьків від виховання дитини, завірена головним лікарем чи керівником медичної установи. Зверніть увагу: гідно із сімейним кодексом України, батьки зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Відмова від дитини є підставою для позбавлення батьків батьківських прав (ст. 143, 155, 164 Сімейного кодексу України)	Усиновлення, прийомна сім'я, ДБСТ, опіка, піклування, інтернат
Безпритульні діти	Діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання	Фактично «безпритульні діти» – це не статус, а ознака дитини за місцем перебування (тобто відсутністю житла, певного місця проживання). Після влаштування таких дітей у притулок або лікарню, якщо за станом здоров'я це необхідно, відповідні органи виконавчої влади вживають заходів щодо встановлення особи дитини, її родинних зв'язків, пошуку документів тощо. Така дитина може виявитися сиротою, тоді підтвердженням її статусу буде свідоцтво про смерть батьків. У разі позбавлення батьків батьківських прав – рішення суду тощо (див. всю таблицю). Але в будь-якому випадку мають бути знайдені, поновлені або підготовлені належні документи.	

ПІДСТАВИ ВТРАТИ СТАТУСУ ДИТИНИ-СИРОТИ

Дитина втрачає статус дитини-сироти у разі:

1. усиновлення дитини, що підтверджується рішенням суду;
2. визнання батьківства, що підтверджується рішенням суду та свідоцтвом про народження дитини;
3. встановлення факту батьківства, що підтверджується рішенням суду та свідоцтвом про народження дитини;
4. визнання батьком дитини чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю, яка померла, що підтверджується свідоцтвом про народження дитини, виданим на підставі заяви батька та свідоцтва про смерть матері.

ПІДСТАВИ ВТРАТИ СТАТУСУ ДИТИНИ, ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Дитина втрачає статус дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі поновлення піклування обох або одного з батьків на підставі:

1. скасування рішення суду про позбавлення батьківських прав;
2. поновлення матері, батька дитини у батьківських правах;
3. скасування рішення суду про відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав;
4. рішення суду про повернення батькам дитини, яка в судовому порядку була відібрана у них;
5. скасування рішення суду про визнання матері, батька дитини недієздатними;
6. рішення суду про визнання матері, батька дитини дієздатними;
7. скасування рішення суду про оголошення матері, батька дитини померлими;
8. скасування рішення суду про оголошення матері, батька дитини безвісно відсутніми;
9. усиновлення дитини, що підтверджується рішенням суду;
10. визнання батьківства, що підтверджується рішенням суду та свідоцтвом про народження;
11. встановлення факту батьківства, що підтверджується рішенням суду та свідоцтвом про народження дитини;
12. визнання батьком дитини чоловіка, який не перебував і не перебуває у шлюбі з матір'ю, яка оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав, що підтверджується свідоцтвом про народження дитини, виданим на підставі заяви батька та свідоцтва про смерть матері;
13. документів, що підтверджують особу дитини, відомостей про батьків та висновку органу опіки та піклування про можливість передачі батькам (або одному з них) дитини;
14. довідки про повернення матері, батька з місць позбавлення волі або звільнення з-під варти, заяви матері, батька, поданої районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчому органу міської, районної у місті ради, про повернення їм дитини та висновку цього органу про можливість передачі дитини для подальшого виховання матері, батькові.
15. знайдення батьків, які перебували у розшуку як зниклі безвісти за особливих обставин або були визнані такими, що зникли безвісти за особливих обставин;
16. повернення матері, батька з полону на підставі заяви матері, батька, поданої районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчому органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради, за місцем перебування дитини, про повернення їм дитини та висновку цього органу про можливість передачі дитини для подальшого виховання матері, батькові;
17. повернення матері, батька, які були позбавлені особистої свободи (затримані, взяті у заручники) органами влади держави-агресора (окупаційних адміністрацій та збройних формувань), на підставі заяви матері, батька, поданої районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчому органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради, за місцем перебування дитини, про повернення їм дитини та висновку цього органу про можливість передачі дитини для подальшого виховання матері, батькові;

18. виїзду батьків з тимчасово окупованих територій України або у випадку деокупації цих територій на підставі заяви матері, батька, поданої районній, районній у м.м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчому органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради, за місцем перебування дитини, про повернення їм дитини та висновку цього органу про можливість передачі дитини для подальшого виховання матері, батькові.

У разі зміни або втрати дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини протягом 10 днів повідомляє про це службу у справах дітей за місцем походження дитини.

ОКРЕМІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ВТРАТИ СТАТУСУ ДИТИНИ-СИРОТИ АБО ДИТИНИ ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Дитина втрачає статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, також у разі набуття нею чи надання їй повної цивільної дієздатності.

Дитині, яка досягла шістнадцяти років, може бути надана повна цивільна дієздатність у випадках, якщо вона:

- працює за трудовим договором;
- записана матір'ю або батьком дитини;
- бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Для прийняття рішення про надання повної цивільної дієздатності дитина, яка досягла шістнадцяти років, відповідно до підстав, передбачених пунктом 8.1 цього розділу Порядку, подає до служби у справах дітей за місцем проживання такі документи:

- особисту заяву;
- копію паспорта;
- письмову згоду кожного з батьків (усиновлювачів) або піклувальника;
- копію трудової книжки;
- довідку з місця роботи;
- копію свідоцтва про народження дитини заявника.

Зазначені документи, за поданням служби у справах дітей, попередньо розглядаються Комісією з питань захисту прав дитини. За результатами розгляду Комісія робить висновок про доцільність (недоцільність) надання дитині повної цивільної дієздатності.

Рішення про надання дитині повної цивільної дієздатності приймає районна, районна у м.м. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за поданням служби у справах дітей та на підставі висновку Комісії з питань захисту прав дитини.

У рішенні має бути зазначено підставу, за якою дитині надається повна цивільна дієздатність.

З підстав, коли дитина працює за трудовим договором або записана матір'ю або батьком дитини, вона набуває повної цивільної дієздатності з дня прийняття районною, районною у м.м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті ради відповідного рішення.

З підстав, коли дитина бажає займатися підприємницькою діяльністю, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

У разі відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника на надання дитині повної цивільної дієздатності дитина має право звернутися до суду.

У разі зміни або втрати дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем проживання (перебування)

дитини протягом 10 днів повідомляє про це службу у справах дітей за місцем походження дитини.

Рішення про втрату дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті ради за місцем її походження за поданням служби у справах дітей.

Влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2. Соціально-педагогічні технології у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;
- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями;
- вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги на підставах та в порядку, встановлених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

Напрями і підходи *соціального супроводу дітей-сиріт* запозичені із зарубіжних систем опікування і допомоги вразливим верствам населення. Цей досвід свідчить про те, що системи соціального супроводу створюються не тільки для біологічних і соціальних сиріт, але і для дітей, які проживають у неблагополучній сім'ї. Найбільш поширеними заходами в таких випадках є фостеринг і «mainstay» – догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. *Фостеринг* передбачає перебування в чужій сім'ї протягом тривалого часу, як правило, до повноліття, однак контакти з біологічними батьками зберігаються, і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, вона знову повертається до своїх батьків.

«*Mainstay*» – передбачає догляд за дітьми віком до 17 років на короткий період, найчастіше це всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється фостеринг.

Крім того, є ще й інший вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – «*emergency care*» – догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу сім'ї, яка потрапила в екстремальну ситуацію. У таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів для остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час дня чи ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «*carers*» – той, хто турбується, доглядач. Такими людьми можуть бути сімейні та одинокі люди, яким виповнилося 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей.

За своїм змістом соціальний супровід виходить за межі індивідуальної або групової соціальної роботи. Теоретичною основою соціального супроводу прийомних сімей є «ведення випадку» (*care management*), що широко застосовується у західних країнах.

СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА У РОБОТІ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

Термін «соціальна діагностика» набув поширення наприкінці 20-х – на початку 30-х років XX ст. Поява цього терміна була обумовлена тим, що діагностика як соціальна практика набула визнання й поширення наприкінці XIX – на початку XX ст., поступово змінивши методи узагальнення й аналізу інформації про соціальну дійсність, які існували раніше.

Уже наприкінці XIX ст. дослідження стану малозабезпечених верств населення в багатьох країнах світу виявили тісну обумовленість ряду захворювань (туберкульоз, рахіт, венеричні хвороби та ін.) низьким матеріальним рівнем. Соціально-економічні умови життя були визнані відповідальними за ці порушення здоров'я. У зв'язку з цим у науці закріпився термін «соціальні хвороби» для визначення захворювань, які в першу чергу викликані соціально-економічними умовами життя людини. Сьогодні цей термін застосовується в основному не в медицині, а у сфері соціальних наук (у тому числі й у феноменології соціально-педагогічної роботи).

Зважаючи на вищезазначене, можна припустити, що *соціальна діагностика* – це: 1) діяльність щодо розпізнання й аналізу соціальних патологій і проблем; 2) процес такого аналізу з формулюванням обґрунтованого висновку про предмет розгляду; 3) галузь соціальних наук, присвячена методам отримання знань про суспільство.

Поняття «соціальна діагностика» надзвичайно багатозначне. Як ілюстрацію до сказаного наведемо показовий приклад.

Загальновідомо, що алкоголь виявляє руйнівний вплив на організм людини і на її особистість, тому теоретично нормою має бути запобігання його використанню, а патологією – використання спиртних напоїв. У той же час, за оцінками дослідників, понад 90% дорослого населення більшою чи меншою мірою вживає алкогольні напої, виходить, що з кількісної точки зору, саме це є нормою, а відхиленням – відмова від алкоголю. Разом з тим більшість людей усвідомлюють, що пияцтво ніяк не може вважатися доброю справою, і тому придумують багато ілюзорних способів його виправдати.

Наведений приклад розкриває суть поняття соціальної діагностики, призначеної розпізнавати соціальну патологію, яку бажано викоренити, або соціальну проблему, яку необхідно розв'язати. Таке розуміння соціальної діагностики викликає, у свою чергу, питання про те, що розуміється під патологією, нормою, проблемою. У найширшому розумінні можна сказати, що *патологія* – це об'єктивне відхилення від норми; *проблема* – це усвідомлена патологія, відхилення, яке викликає занепокоєння людей, мотивує їхню перетворюючу діяльність; *соціальна норма* – це: 1) те, що характеризує погляди й поведінку більшості (що в соціальній дійсності математично описується як нормальний розподіл); 2) те, що пропонується

всім як зразок поведінки й відчуттів. Діалектика патології, проблеми й норми досить складна й по-різному вирішується на різних етапах історії людського суспільства, підкоряється іншим, набагато більш парадоксальним закономірностям, ніж, скажімо, простим ідеальним уявленням про норму.

Виходячи з такого розуміння соціальної діагностики, стосовно соціальної роботи і її технології вона буде позначати або одиначне дослідження соціальної ситуації дитини, якій соціальний працівник має надати допомогу, або необхідний етап будь-якого впливу в соціальній роботі, технологічний імператив соціального обслуговування, або сукупність наукових методів, які обґрунтовують правильність отриманої інформації. Відповідно, цією діяльністю займаються спеціалісти різних органів і закладів, що використовують широкий спектр технологій і методів соціальних (а іноді й природничих) наук на різних рівнях і з різною метою.

Загальна схема методики здійснення діагностики включає в себе кілька етапів:

1. Попереднє ознайомлення з об'єктом, що передбачає отримання достовірного уявлення про предмет вивчення, визначення його сильних і слабких сторін, можливих напрямів зміни і вдосконалення.
2. Проведення загальної діагностики, тобто постановка завдань, виділення складових ситуацій, що діагностуються, визначення нормативних параметрів ситуацій, вибір методів діагностування.
3. Проведення спеціальної діагностики стосовно кожної з узятих для поглибленого дослідження проблем, вимірювання й аналіз усіх необхідних показників.
4. Побудова висновків, на основі яких робиться загальний висновок.
5. Соціальна діагностика базується на кількох *принципах*, як спільних для всіх соціальних наук, так і специфічних. Розглянемо основні з них.

Принцип об'єктивності. Згідно з цим принципом соціальний працівник має дотримуватися двох аспектів. По-перше, він не має залежати від впливу зовнішніх чинників (наприклад, чийхось суб'єктивних бажань або директив). По-друге, соціальний працівник має протистояти впливові на результати діагностики, яку він проводив, внутрішніх чинників (власних забобонів, установок, незнання, аберації власного життєвого досвіду тощо).

Принцип верифікації соціальної інформації, який передбачає установлення її достовірності, можливості перевірки за допомогою інших процедур або інших джерел даних, за допомогою солідної теорії.

Принцип системності, що випливає з того положення, що абсолютно всі соціальні проблеми є поліказуальними (їх зародження й розвиток визначаються не однією причиною, а декількома, часто навіть системою, низкою причин). У зв'язку з цим, для того, щоб визначити джерело і способи розв'язання проблем клієнта, необхідно проаналізувати всю систему його життєдіяльності.

Принцип клієнтоцентризму. Соціальний працівник захищає інтереси перш за все дитина (якщо це не входить у конфлікт із законом) і з урахуванням цих позицій будує всю свою діяльність, тобто розглядає всі сторони соціальної дійсності, усі зв'язки й опосередковування соціальної ситуації з точки зору інтересів і прав дитини.

Принцип конфіденційності, що передбачає нерозголошення результатів діагностики без персональної згоди на це дитини, інтереси якої захищаються.

Принцип незавдання шкоди. Діагностичні результати не мають бути використані на шкоду дитині.

Принцип ефективності. Не слід пропонувати дитині такі рекомендації, які для неї некорисні або можуть призвести до небажаних або непередбачуваних наслідків.

Соціальна діагностика розрізняється за своїми рівнями.

Рівні соціальної діагностики виділяють відповідно до завдань, що вирішуються на цих рівнях, засобів і методів, які використовуються, а також організаційно-управлінської структури країни.

Загальносоціальний рівень соціальної діагностики еквівалентний в Україні національному рівню державної влади.

Регіональний (територіальний) рівень еквівалентний представничими органами на місцях.

Локальний рівень, який найбільш тісно взаємодіє з клієнтами й передбачає проведення діагностики безпосередньо спеціалістами в закладах соціального обслуговування населення.

Особливістю діяльності соціального працівника є те, що він завжди має справу з дітьми-сиротам або дітьми, позбавленими батьківського піклування. Тут технологія соціальної діагностики має свою *специфіку*.

По-перше, основною метою соціальної діагностики на рівні безпосередньої соціальної роботи з дитиною стає визначення її соціальної проблеми і знаходження правильних засобів для її вирішення. Тут дані загальносоціологічних методів, масштабних дослідних технологій використовуються соціальними працівниками як фон, на якому виявляється і з яким порівнюється конкретна ситуація дитини. У зв'язку з цим широко використовуються в першу чергу мікросоціологічні, соціально-психологічні, педагогічні, діагностичні процедури. Соціальна діагностика – необхідна стадія технологічного процесу, початок роботи соціального працівника з дитиною.

По-друге, соціальна ситуація дитини завжди унікальна, неповторна, тому в роботі з ним найбільш поширені технології емпіричного спостереження, аналізу одиничних даних. Соціальний працівник перш за все сам виступає інструментом вивчення й перетворення соціальної ситуації, інструментом діагностики.

По-третє, будь-яка технологія в соціальній діагностиці має схожу структуру, окремі елементи якої змінюються залежно від конкретних умов.

Початковою стадією діагностики є *поява соціальної проблеми* (скарги дитини або її родичів, сусідів, заява співробітника органу охорони порядку, педагога тощо). Проте співробітники соціальних служб не обмежуються вирішенням проблем виключно тих дітей, які або родичі яких звернулися до закладу соціального обслуговування. У будь-якому випадку до функції територіального центру соціальної роботи, служби входить вияв соціальних проблем на підвідомчій території.

Наступний етап діагностичного процесу – *збір і аналіз даних про соціальну ситуацію*. Практика свідчить, що далеко не всі, хто звертаються за допомогою, мають навички серйозного соціального аналізу, більшість з них привчені до пошуку простих рішень і однозначних відповідей на важкі питання або надають перевагу зручним формам ілюзій, самообману для пояснення своїх труднощів. На цьому етапі соціальний працівник використовує як діагностичний технологічний апарат два типи дослідних методів: історико-генетичні і структурно-функціональні.

Історико-генетичні методи мають визначити час, витоки й причини зародження соціальної проблеми, прослідкувати ступінь її вияву на різних стадіях життя дитини. Цілий ряд соціальних патологій має спадкову природу або, у крайньому разі, соціально успадковується. Так, підлітковий бунт і властиве дорослим людям звільнення від набутих установок, самовиховання здатні призвести до суттєвих змін індивіда, зовнішньо настільки значних, що люди починають недооцінювати значення тих психічних установок, які вони ввібрали в ранньому дитинстві в сім'ї і найближчому соціальному оточенні. Проте досвід показує, що в кінцевому результаті превалюють консервативні елементи свідомості, і ставлення до світу у людини, що переходить в категорію літніх людей, на 80% визначається тим, що було сприйнято нею у дитинстві.

Збір даних про генезу соціальної проблеми передбачає використання методів соціальних біографій, методу генограми, архівних методів, методів опитування, побічних методів та декількох інших. Дані, які збираються соціальним працівником, мають бути необхідними і достатніми: їх обсяг має з максимальною повнотою відповідати змісту проблеми, не залишаючи нерозкритих її сторін, але виключаючи надмірність матеріалу для аналізу.

Структурно-функціональні методи діагностики передбачають отримання даних про поточний стан соціальної проблеми, структуру соціального об'єкта і зв'язки, що сполучають різні його елементи, про його функціональність або дисфункціональність, тобто про те, чи

відповідає його діяльність своєму призначенню, чи ні. Тут з арсеналу засобів соціальний педагог використовує перш за все спостереження – професійний атрибут його спілкування з дитиною, що використовується постійно, незалежно від того, на якому етапі технологічного процесу виникає взаємодія. Крім спостереження, спеціаліст може застосувати використання інструментарних методів, групових і особистісних діагностичних методик. Психологія, прикладна соціологія мають цілий арсенал відповідних методик.

Зібрані таким чином дані підлягають аналізу: зіставляється ряд даних, робиться їх сортування на важливі й малозначущі, а також диференціація ознак. Як правило, зібрані дані рідко бувають несуперечливі й однозначно вказують на одну соціальну патологію; у кожному конкретному випадку є набір декількох типів соціальних проблем.

Найбільш важливим етапом технології соціальної діагностики є *постановка соціального діагнозу*, коли спеціаліст не просто робить висновок про сутність і причини життєвого ускладнення дитини, а ранжує проблеми, які мають місце, виділяючи при цьому головну, від якої залежить вирішення всіх інших або яка може бути вирішена на певному рівні можливостей або певному рівні знань. Соціальний діагноз не може вважатися кінцевим, поки спеціаліст працює з дитиною. Тому соціальна діагностика як контроль за станом ситуації дитини і спостереження змін у ній здійснюється протягом усієї діяльності щодо надання допомоги цій дитини.

Таким чином, вибір того чи іншого рішення соціальної проблеми завжди має більшою чи меншою мірою суб'єктивний, особистісний характер. Об'єктивність варіанта вирішення проблеми багато в чому визначається дотриманням апробованої технології соціальної діагностики й залежить від неї. Сутність соціального діагнозу полягає в точному визначенні причинно-наслідкових зв'язків, викликаних умовами життя дитини. Соціальний діагноз передбачає збір інформації про неї та умови її життєдіяльності, а також її аналіз для розробки програми соціальної допомоги. Соціальна діагностика належить до найбільш загальних комплексних соціальних технологій, що використовуються на всіх етапах соціальної роботи й соціального обслуговування. Набуття наукових знань і оволодіння навичками, що дозволяють займатися діагностичною діяльністю, належить до числа необхідних умінь спеціалістів із соціальної роботи в будь-якій сфері діяльності.